

КРИВИЧНА, ДИСЦИПЛИНСКА И МАТЕРИЈАЛНА ОДГОВОРНОСТ ВОЈНИХ ЛИЦА

Војна лица могу одговарати кривично и материјално под истим условима и на исти начин као и остали грађани, или, пак, под одређеним, специфичним условима. Дисциплинска одговорност војних лица је у односу на грађане, па и на дисциплинску одговорност службеника, увек специфична.

Национална законодавства појединих земаља различито регулишу та три основна вида одговорности војних лица, изналазећи веће или мање војне специфичности, односно већа или мања отступања од општих прописа који важе у тој материји за све грађане. При томе постоје и екстремни ставови. Једну такву крајност претставља *оформљавање потпуно самосталних војних система сваке од тих одговорности*, одвојених и независних од општег система и принципа на којима одређено национално законодавство изграђује те одговорности за остале грађане. Насупрот томе, друго екстремно гледиште *негира сваку војну специфичност тих одговорности*, сем дисциплинске и у свему изједначаје кривичну и материјалну одговорност војних лица са оном грађана.

Начини регулисања кривичне и материјалне одговорности и принципи на којима је изграђена дисциплинска одговорност војних лица, не зависе само од армиских потреба и схватања. Национална законодавства решавају та питања у складу са степеном друштвеног и правног развитка одређене заједнице, а у вези са задацима и организацијом оружане силе, и положајем њених припадника у државном систему.

Сем већих или мањих отступања од општих принципа када су у питању војна лица, законодавства појединих земаља не познају строго диференцирана сва три специфична вида одговорности. Код неких границе кривичне и дисциплинске одговорности нису оштре и узајамно се преплићу, а друга имају засебне системе одговорности војних лица, са својим особеним карактеристикама.

*

Кривична одговорност. Пошто све цивилизоване земље придају својим армијама прворазредни значај и троше огромна материјална средства за њихово изграђивање, то им намећу и посебну организа-

цију и унутрашњи поредак. Живот, организација и поредак тих армија заштићени су системом кривично-правних норми, али све земље то не чине увек на исти начин. Национална законодавства данас познају два основна система кривичне заштите својих армија, односно, регулисања кривичне одговорности војних лица. По првом, војна лица одговарају кривично по посебним војнокривичним правним нормама, издвојеним од општег кривичног система. Државе које су пошле тим путем изградиле су посебни систем самосталног војнокривичног права, оформљеног у посебни војнокривични законик. Томе насупротив стоје државе које не познају војнокривично право као појам, већ кривична дела управљена против армије уносе у општи кривични законик као један његов део, без обзира на то што су извршиоци тих кривичних дела претежно војна лица.

У прилог постајања самосталног војнокривичног права и система кривичне одговорности војних лица по посебном војнокривичном закону износе се ови аргументи:

а) Свака армија претставља посебну организацију која има свој унутрашњи живот, посебни поредак, своје устаљене узајамне односе војних лица и особене задатке. Истина, и друге организације имају понешто од свега тога, али се њихове специфичности у организацији, унутрашњем животу и поретку итд. не могу по квалитету упоредити са специфичностима војне организације и војног поретка. Устројство и поредак свих тих организација уклапају се у општи поредак уз мања отступања, док су у армији живот, дисциплина, узајамни односи војних лица итд. у односу на општи поредак, толико специфични да се битно издвајају и разликују од начела која важе за општи поредак. Те специфичности армиског живота, поретка и службе намећу и у кривичноправној сфери извесна отступања од општих института кривичног права, јер се све поставке општег кривичног права не могу механички применити на специфични армиски поредак а да се то не одрази на ефикасност кривичноправне заштите армије и устаљеног живота и односа у њој.

б) Карактер војнокривичних дела иде у прилог њиховом нормирању у посебан војнокривични закон. Код општих кривичних дела могуће је унапред — у закону — прецизно одредити степен објективне друштвене опасности и дати суду одређени путоказ, пошто је друштво изградило свој устаљени критериј о објективној опасности и штетности по друштво сваког конкретног кривичног дела. На одмеравање казне могу још утицати околности извршења и субјективни елементи извршиоца, али не може бити неких знатних померања у погледу казне и критерија кажњавања, с обзиром на моменталну друштвену опасност и актуелност одређеног кривичног дела. Међутим, код војних кривичних дела објективна опасност — нарочито у рату — зависи од разних фактора као што су бројност тих дела, ситуација у јединици, на бојишту итд. Зато се она не може ни мерити устаљеним мерилима. Уствари, војнокривична дела су таква делања, која по правилу, ако су извршена од стране грађана, нису уопште кажњива.

Повреда дисциплине коју изврши грађанин заслужује најчешће, само моралну осуду и укор, док се војно лице за такву исту повреду дисциплине често и кривично гони. Сву релативност друштвене опасности војнокривичних дела показује најбоље чињеница да се аналогни преступи могу расправити или као дисциплинска грешка (дисциплински преступ) или као војнокривично дело — зависно од околности под којима је преступ извршен. Стога постоји мишљење да војнокривична дела треба по правили другојачије формулисати од општих кривичних дела и издвојити их из општег кривичноправног система у посебни.

в) И посебна организација војних судова иде у прилог одвајања војнокривичних дела у засебни зборник. Ово поготову што посебни (војни) судови примењују и посебне (војне) кривичноправне прописе.

г) Постојање самосталног система војнокривичног права и посебно регулисање одговорности војних лица још не значи да је војнокривично право изграђено на потпуно самосталним и различитим принципима од оних на којима се темељи опште кривично право. Између војног и општег кривичног права постоји подударност у готово свим основним начелима, и јединствено схватање у односу на већину кривичноправних института, те се може рећи да постоји врло тесна веза између општег и војног кривичног права али не и идентичност свих начела, правних института и задатака. Чињеница је да војнокривично право има своје специфичности и свој посебни живот, те је несумњиво, погрешно механички изједначавати посебне кривичноправне институте општег и војног кривичног права и порицати овом последњем сваку индивидуалност и самосталност.

Разлози који су руководили поједине земље да се одлуче против успостављања самосталног система војног кривичног права а у прилог његовом укључивању у општи кривични законик су различити:

а) Неке државе су то учиниле зато што немају самосталну војну организацију или су њихове армије минималне величине и значаја. Такве државе немају потребе за самосталним системом војноправних норми којима би се та армија штитила. Потреба за самосталним војнокривичним нормама настаје углавном у одређеним периодима у оним државама где војска игра видну улогу у животу земље.

б) Друге државе су, при доношењу одлуке против оформљења самосталног система војнокривичног права и специфичне кривичне одговорности војних лица, полазиле од одређених теоретских поставки. Тако се сматра да је оформљење војнокривичног права у самосталну грану права дошло услед тога што се у капитализму армија издваја из друштвеног живота земље и претвара у организацију за себе, са одређеним реакционарним и поробљивачким задацима. Насупрот томе, у социјализму постоји јединство армије и народа па, према томе, не може бити ни одвајања војнокривичног од општег кривичног права. У социјалистичкој држави армија претставља оружану снагу народа, која није издвојена из система државне организације. Последица таквог става је и схватање да се војнокривични закон буржоаске државе

издваја из система позитивног кривичног права и да он претставља кодекс милитаристичког права. Насупрот томе, социјалистичко војнокривично право мора бити део јединственог социјалистичког права, као што је и армија део народа.

Овоме гледишту се може приговорити да, иако оперише са многим тачним констатацијама, занемарује једну битну чињеницу, а та је да и у капитализму постоји јединство између владајуће класе и армије као њеног органа принуде, да постоји идентичност класних интереса и духа општег кривичног и војнокривичног права. Чињеница да се армија у буржоаским земљама претвара „у организацију за себе за угушивање напредних покрета и империјалистичку експанзију“ — не може оправдати издвајање војнокривичног права у самосталну грану права. Према томе, разлог таквог издвајања не треба тражити у специфичности капиталистичке армије, већ у специфичностима армије као такве.

в) Као даљи аргументи који говоре у прилог укључивања војнокривичних дела у општи кривични закон, а против постојања самосталног војнокривичног закона, служе принципи јединственог кривичног законодавства и јединствене законодавне технике.

Иако није без важности и то да ли ће се кривична одговорност војних лица регулисати самосталним војнокривичним законом или у оквиру општег кривичног закона, ипак сматрамо да суштина проблема не лежи у томе. Наиме, није битно јесу ли војнокривичне правне норме сакупљене у одвојени војнокривични кодекс или оне сачињавају део општег кривичног зборника, већ каква је суштина тих норми, како оне третирају кривичну одговорност војних лица, колика су њихова права и дужности, тј. како се та права штите а повреде дужности инкриминишу, на каквим начелима почивају међусобни односи потчињених и претпостављених, на којим је принципима изграђена војна дисциплина и сл. Према ставу који је заузет по тим питањима видеће се какав је стварни карактер одређене земље и армије. Ако се ради о армији чији је претежни циљ агресија, ако је дисциплина изграђена на тези о апсолутној и слепој послушности, ако су претпостављени и старији одвојени од потчињених и млађих зидом полуфеудалних привилегија, и ако је све то нашло одраза у кривичном закону, онда можемо говорити о кодексу милитаристичког војнокривичног права, без обзира на то да ли се те норме налазе у самосталном војнокривичном или општем кривичном закону. И обратно, ако у једној армији, односно њеном кривичном праву, нема таквих елемената, не може се сматрати да је војнокривично право милитаристичко, па иако је оформљено у самостални војнокривични законик.

*

Дисциплинска одговорност. Ако пођемо од тога да се војна дисциплина састоји у потпуном и тачном испуњавању свих војних дужности, као и у строгом придржавању реда установљеног законима и другим прописима, јасно је да ће до дисциплинске одговорности дола-

зити кад дође до повреде војне дисциплине. Да ли ће се неко лице и када позивати на дисциплинску одговорност, зависи од метода помоћу којег се дисциплина постиже. У армијама где се дисциплина одржава путем силе, свака повреда војне дисциплине повлачи и позивање на дисциплинску одговорност. У армијама као што је наша војна дисциплина почива на свести њених припадника о својим задацима, на правилним односима између старешина и војника односно претпостављених и потчињених и старијих и млађих, те се позивање на дисциплинску одговорност, односно, кажњавање примењује тек као задња мера, тј. онда кад је оно доиста неопходно. Кад то није случај, примењују се васпитне и поправне мере које су за одржавање и јачање дисциплине по правилу ефикасније.

Поставља се питање како разграничити кривичну одговорност војних лица од дисциплинске. Код извесних кривичних дела војних лица радња извршења је иста као и код дисциплинских грешака (преступа), те треба размотрити када ће одређена недозвољена радња војног лица претстављати кривично дело, а када дисциплинску грешку. Већина војнокривичних закона своди разлику између војнокривичног дела и дисциплинске грешке (преступа) на то што војнокривично дело претставља тежу повреду правила службе и унутрашњег реда у Армији, а дисциплинска грешка (преступ) лакшу повреду дисциплине и службе. Ово је само формална разлика између војнокривичног дела и дисциплинске грешке, док се одређена, јасна граница не може уопште одредити. Дакле, овде се ради о квантитативној разлици, те се могу поставити само оријентационе границе. Но, баш због те релативности у разлици између војнокривичног дела и дисциплинског преступа нека инострана законодавства негирају сваку квалитативну разлику међу њима. Претставници таквог става су Англосаксонци који уопште не разликују кривичну одговорност од дисциплинске.

Војно право Енглеске и САД не прави разлику између дисциплинске грешке (преступа) и војнокривичног дела. Та права, сва противправна делања, чији је интензитет друштвене опасности различит, обухватају под појмом „преступ“ (offence). Такво схватање војног „преступа“ — који обухвата све градације од дисциплинских грешака до најтежих кривичних дела — одражава се како на систем војнокривичног (односно дисциплинског) закона тако и на систем казни и питање надлежности за расправљање војнокривичних дела односно дисциплинских грешака. Англосаксонци, дакле немају одвојене војнокривичне и дисциплинске прописе, већ њихови војнокривични закони (енглески војни закон; Јединствени зборник војног правосуђа САД из 1950) претстављају зборник војнокривичних дела и дисциплинских грешака. Ти „преступи“ претстављају недопуштена дела, од лаких дисциплинских грешака до најтежих кривичних дела. Према таквом схватању подешен је и систем казни, тако да закони прописују најразличитије казне које обухватају широку скалу од опомене, укора и новчане глобе па до смртне казне. Следећа карактеристика англосаксонског система казни је што војнокривични закони одређују код

сваког кривичног дела веома широки распон казне. Енглески војни закон по правилу одређује само максимум, док минимум казне није нигде одређен. Најблажу казну коју војни судови могу изрећи претставља законски минимум казне. Само за најтежа кривична дела казна није одређена алтернативно, већ апсолутно. Јединствени зборник војног правосуђа САД — сем за извештан мали број кривичних дела — не одређује уопште казну већ даје генерално овлашћење војном суду да по свом нахођењу изрекне одговарајућу врсту и величину казне, наравно, у границама оних законом прописаних. Он даље овлашћује председника САД да својим наређењима прописује врсту и меру казне које се за поједина кривична дела могу изрећи. На тај начин он може својим наређењима, према стварним потребама и условима, за поједина војнокривична дела, односно, преступе повишавати или снижавати раније прописан максимум казне, а може мењати и врсте запрећене казне. Другим речима, он може нормативним актом утицати на политику кажњавања војних судова. Штавише он може — а то и чини — за једно војнокривично дело прописивати и по више казни, већ према околности случаја, и на тај начин, одређујући различите казне за разне видове извршења једног те истог „преступа“, стварати квалифициране и привилеговане случајеве тог „преступа“, иако их закон не познаје.

Због усвојеног схватања да нема квалитативне разлике између дисциплинских грешака и војнокривичних дела, код Англосаксонаца по правилу не постоје ни разне „надлежности“ за расправљање тих „преступа“. Војни судови су у првом реду надлежни за све „преступе“ — тј. и за војнокривична дела и за дисциплинске грешке. Једини изнимак је право претпостављеног да расправи лакше дисциплинске грешке војника и нижих официра, али само са пристанком починиоца грешке, по тзв. сумарном поступку. Уколико починилац грешке не пристане да се његова кривица расправи по том сумарном поступку, за њено расправљање надлежан је искључиво војни суд. Према томе, војна лица — починиоци дисциплинске грешке — могу одлучити да ли ће њихову кривицу расправити претпостављени старешина или војни суд.

Нека законодавства праве квалитативну разлику између дисциплинских грешки (преступа) и кривичних дела али, увиђајући релативност тог разликовања нека од њих овлашћују војне старешине одређеног ранга (а не правосудне органе) да одлуче хоће ли војнокривично дело расправити као дисциплинску грешку или не.

Совјетски војнокривични закон дозвољава да се многа војнокривична дела расправе као дисциплински преступ. У тим случајевима — према члану 19 Дисциплинског устава СССР — претпостављени војни старешина одлучује хоће ли кривицу расправити дисциплински или ће тражити судско гоњење и кривца предати надлежним војноиследним органима ради кривичне расправе.

И ранији немачки закон (Уводни закон у војнокривични закон из 1872 године, члан 16-а) садржавао је одредбу по којој је војни ста-

решина био овлашћен да у рату расправи лакша војнокривична дела као дисциплинске преступе.

Наш Закон о ЈНА и важећи дисциплински систем изграђени су на принципу постојања квалитативне разлике између кривичног дела и дисциплинске грешке односно преступа. Закон о ЈНА (чл. 140) усваја начело да дисциплинска одговорност не искључује кривичну и обратно, што значи да се једном радњом може извршити и кривично дело и дисциплинска грешка односно преступ. Насупрот томе, с обзиром на то да не постоји квалитативна граница између дисциплинске грешке и дисциплинског преступа, одговорност за грешку искључује одговорност за преступ и обратно, те се једном радњом не може извршити и дисциплинска грешка и дисциплински преступ (чл. 139 Закона о ЈНА).

Разлика између дисциплинске грешке и дисциплинског преступа је далеко релативнија него између дисциплинске грешке (преступа) и кривичног дела. Дисциплинска грешка претставља лакшу а преступ тежу повреду војне дисциплине или правила службе. Та разлика је уочљива са материјалне стране, док ју је са формалне стране тешко поставити. Због тога се формулације појединих грешки подударају готово у потпуности са формулацијама аналогних преступа.

Разлика која по Закону о ЈНА постоји између одговорности за дисциплинску грешку, дисциплински преступ и кривично дело, одразила се и на одређивање надлежности за њихово расправљање. Тако су за расправљање грешака надлежне војне старешине, за преступе војнодисциплински судови, а за кривична дела војни судови. И док у погледу одговорности војних лица и надлежности за расправљање за дисциплинске грешке и кривична дела нема проблема, дотле се за војнодисциплинске преступе може поставити питање: какав карактер има код нас војнодисциплинско судовање? Ради одговора на ово питање треба комплексно размотрити карактер војнодисциплинских преступа, систем казни и поступак војно-дисциплинског суда. Преступи који се наводе у члану 9 Правилника о војно-дисциплинским судовима немају карактер искључиво службеничких преступа, већ се ту више ради о типичним, и то лакшим, понајчешће војним кривичним делима. Исто тако ни систем казни не одговара систему административног судовања, јер Закон о ЈНА и Правилник о војно-дисциплинским судовима предвиђају и такве казне као што је затвор до 60 дана. А с обзиром на то да дисциплинска одговорност не искључује кривичну постоји могућност да се за исто дело спроведу два поступка — кривични и дисциплински — и да се кумулирају дисциплинске и кривичне казне, штавише и у исту врсту казне (затвора). Напокон, поступак који се примењује пред војним дисциплинским судом уствари је кривични поступак.

*

Материјална одговорност. Законодавства већине земаља регулишу материјалну одговорност војних лица по правилу на специфичан начин. За штету коју причине ван службе војна лица одговарају ма-

теријално као и остали грађани, а за ону у служби одговарају под истим условима као и остали државни односно јавни службеници.

Ипак, с обзиром на особеност војне службе, нека законодавства у погледу војних лица отступају у извесној мери, и то не од важећих одредби о материјалној одговорности осталих грађана или државних службеника, већ од *поступка* у коме се та одговорност утврђује. Дакле, постоје изнимци и то чисто процесуалне а не материјалне природе. Та отступања од утврђених правила поступка која важе за војна лица, односе се у првом реду на надлежност судова. Тако се редовни судови понекад изузимају од расправљања штете коју војна лица причине у вршењу службе, и то се ставља у надлежност војних или посебних рачунских судова, или се штета уопште не расправља судским путем, већ у административном поступку. Остала отступања у погледу судског поступка у коме се материјална одговорност војних лица расправља, мање су важна (тичу се начина достављања отправака, извршеног поступка и слично).

Начин на који је код нас регулисана материјална одговорност војних лица за штете које причине у служби претставља изнимак од управо изнетих општих поставки које су усвојила остала национална законодавства.

Услове материјалне одговорности војних и грађанских лица у ЈНА за штету коју при вршењу службе причине држави или трећим лицима регулисали су код нас Закон о ЈНА и на основу њега донета Уредба о материјалној одговорности војних и грађанских лица на служби у ЈНА. Та Уредба претставља — у погледу начела по којима се материјална одговорност војних лица расправља, и поступка којим се она утврђује, — несумњиву специфичност и видно отступање од општих начела и то како у погледу материјално-правних, тако и процесно-правних норми.

Цитирана Уредба садржи релативно мало одредби материјалног карактера које претстављају отступања од општих начела имовинског права. Најкрупније отступање претставља одредба која обавезује војна и грађанска лица у ЈНА да штету, причињену губљењем или нестанком оружја и муниције који су подобни за лично наоружање, надокнаде у петоструком износу. Са становишта имовинског права таква одредба је несумњиво супротна опште усвојеним принципима о накнади штете, те има искључиво пенални карактер. Да се ради доиста о новчаној казни, а не накнади штете, види се из веома ограниченог круга предмета на које се односи (оружје или муниција који су подобни за лично наоружање) и из осталих услова под којима се вишеструки износ наплаћује (да је штета настала губљењем и нестанком а не, рецимо, оштећењем). Уредба прописује и нека друга отступања од правних правила имовинског права. Тако она, начелно, полази од тога да се надокнађује *само стварна штета* а не и изгубљена добит, — те зато и не врши степеновање кривице учиниоца штете; *новчане накнаде* према Уредби, претстављају *нормални вид накнаде*, а реституција изузетак; *процена штете се врши на посебан начин* —

прописан Уредбом и правилником за њено спровођење; уместо солидарне, усвојен је принцип подељене одговорности; учинилац штете се може под одређеним условима ослободити од накнаде штете, у целисти или делимично, итд.

Међутим, оно што код нас нарочито карактерише материјалну одговорност војних лица за штете које причине у вршењу службе, нису отступања од правних правила имовинског права, већ посебни поступак у коме се та одговорност утврђује и о њој одлучује. За претежну већину штета (до 5,000.000 динара) то је по правилу административни, а не судски поступак. О накнади штете преко тог износа одлучује суд, али не редовни, већ војни.

*

Из свега реченог произилази да огромна већина националних законодавстава регулише на специфичан начин не само дисциплинску, већ и кривичну, а донекле и материјалну одговорност војних лица. Та отступања од општих начела која важе за војна лица у погледу кривичне, дисциплинске и материјалне одговорности нису последица неког кастинског издвајања армије из живота земље, већ потреба која произилази из специфичности армије као нарочите организације. Посебно регулисање тих одговорности не значи привилегисање војних лица, јер су за њих предвиђени по правилу строжи услови него за остале грађане. Дакле, посебни режим одговорности војних лица значи само вођење рачуна о специфичностима армије, о војној организацији, о унутрашњем поретку и узајамним односима војних лица. Изједначење услова одговорности војних лица и осталих грађана имало би штетне последице за чврстину армије и њену борбену готовост. Међутим, у погледу обима отступања од општих принципа одговорности у разним правним системима постоје велике разлике. Тако у појединим законодавствима има претеривања: или се изналазе „војне специфичности“ свуда и свагде и, отступајући од општих принципа, стварају посебни војни системи одговорности; или се војне специфичности, иако доиста постоје, сматрају минималним и о њима се не води довољно рачуна, што опет негативно утиче на стање дисциплине и кривичноправну и материјалну заштиту армије.

Иако се често сматра да обим ових отступања претставља показатељ у погледу постојања милитаристичких елемената у праву неке земље, ипак вођење рачуна о војним специфичностима приликом регулисања одговорности војних лица, не значи ни у ком случају уношење милитаристичких елемената у правни систем земље, већ потребу коју изискује ефикасна заштита оружаних снага. Напротив, основни показатељи у погледу милитаристичког карактера једног војног права налазе се у самој суштини норми којима је регулисана кривична, дисциплинска и материјална одговорност војних лица, а та суштина норми одговара стању фактичких односа у дотичној армији. Ако су ти односи у својој бити милитаристички, и војно право

дотичне земље ће имати исти печат и, обратно, ако су они демократски и социјалистички, и суштина одредби о кривичној, дисциплинској и материјалној одговорности војних лица биће демократска и социјалистичка.

У овом погледу речит пример претстављају наша земља и наша Армија. Пошто је, основни задатак наше Армије да обезбеђује и брани државне границе заједно са читавим народом, она је дубоко народна не само по својој улози и задатку, већ и по својим унутрашњим односима и правима и обавезама њених припадника. Зато су и прописи који регулишу питања из живота и рада припадника наших оружаних снага и Армије у целини дубоко социјалистички. Они захтевају чврсту дисциплину, а истовремено обезбеђују припадницима Армије њихова лична права и штите њихово људско достојанство од сваке самовоље. То је дошло снажно до изражаја и у прописима којима се третирају лична права и обавезе припадника армије као што су законске одредбе о кривичној, дисциплинској и материјалној одговорности војних лица у Југословенској народној армији.
